

Müzakereci ve Eşitlikçi Demokrasinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Kulüp Yakınsama Analizi

Aykut YAĞLIKARA (<https://orcid.org/0000-0001-6728-2477>), Zonguldak Bülent Ecevit University, Türkiye; aykut.yaglikara@beun.edu.tr

Bersu BAHTİYAR (<https://orcid.org/0000-0003-2330-3250>), Zonguldak Bülent Ecevit University, Türkiye; bersubahtiyar@beun.edu.tr

The Impact of Deliberative and Egalitarian Democracy on Economic Growth: A Club Convergence Analysis on OECD Countries

Abstract

This study explains the relationship between democracy and economic growth in OECD countries. In line with this purpose, in this study covering the period 1996-2020, the relationship between democracy and economic growth in OECD countries, which are divided into three different groups according to per capita income level by club convergence analysis, was examined by a panel cointegration and panel causality methods. According to the analysis results, in which deliberative and egalitarian democratic regime definitions are used to represent democracy, in the long run, the causality relationship between democracy and economic growth differs according to the per capita income levels and the implementation of the democratic regime of the countries.

Keywords : Democracy, Economic Growth, Club Convergence Analysis, Panel Data Analysis.

JEL Classification Codes : B22, O1, O43.

Öz

Bu çalışmada, OECD ülkelerinde demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin açıklanması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda 1996-2020 dönemini kapsayan çalışmada, kulüp yakınsama analizi ile kişi başına gelir düzeyine göre üç farklı gruba ayrılan OECD ülkelerinde demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel eşbütünleşme ve panel nedensellik yöntemleriyle incelenmiştir. Demokrasiyi temsilen müzakereci ve eşitlikçi demokratik rejim tanımlarının kullanıldığı analiz sonuçlarına göre, uzun dönemde demokrasi ve ekonomik büyüme arasında tespit edilen nedensellik ilişkisi, ülkelerin kişi başına gelir düzeylerine ve demokratik rejimin uygulanış biçimine göre farklılaşmaktadır.

Anahtar Sözcükler : Demokrasi, Ekonomik Büyüme, Kulüp Yakınsama Analizi, Panel Veri Analizi.

1. Giriş

Ekonomik büyüme, ekonomi tarihinin ilk dönemlerinden itibaren hem ekonomistlerin hem de politik karar alıcıların üzerinde durduğu önemli bir konu olmuştur. Özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte ülkeler arasında var olan gelişmişlik farklarının daha da artması, ekonomik büyüme ve kalkınmanın belirleyicilerini ve ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının nedenlerini açıklamaya yönelik yapılan çalışmaları artırmıştır. Ekonomi literatüründe yapılan ilk dönem çalışmalar, tasarruf, nüfus, fiziksel sermaye, teknoloji, beşeri sermaye gibi faktörlerin ekonomik büyümenin temel belirleyicileri olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, benzer düzeyde sermaye, tasarruf, nüfus ve teknoloji düzeyine sahip olan ülkelerin farklı oranlarda büyüme sağlaması, ekonomik büyümeyi açıklamak için farklı faktörlere olan ihtiyacı artırmıştır. Bu bağlamda, geleneksel büyüme teorilerinde göz ardı edilen kurumsal faktörleri dikkate alan kurumsal iktisat 1990'lı yıllardan itibaren dikkat çekmeye başlamıştır. Buna göre ülkelerin ekonomik performanslarını etkileyen ve ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının oluşmasına neden olan en önemli unsurlardan biri kurumlardır (Acemoglu et al., 2014a: 2). Douglass North'un (2010: 9) bir toplumda oynanan oyunun kuralları olarak tanımladığı kurumlar, ekonomik büyümenin temel unsurları için teşvik edici bir ortam sağlamaktadır. Gelişmiş bir kurumsal yapı, girişimciler için güvenli bir yatırım ortamı oluşturmakta, yenilikler sonrası ortaya çıkan hakları teminat altına alarak yenilikleri harekete geçirmekte, ortaya çıkan anlaşmazlıkların adil biçimde çözümünü sağlamakta ve ekonomik özgürlükleri korumaktadır. Böylece ekonomik büyüme için uygulanan politikalar daha verimli olmakta ve daha kısa sürede sonuç vermektedir.

Ekonomik büyümenin ve ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının temel nedenlerinden biri, ülkelerin kurumsal yapılarının farklı niteliklerde işlemesidir. Literatürde yapılan çalışmalar, kurumsal kalitesi yüksek olan ülkelerde ekonomik büyümenin de yüksek olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, kurumsal kalitenin ekonomik büyümenin önemli besleyicilerinden biri olduğu söylenebilmektedir (Acemoglu et al., 2005: 2-3). Kurumsal yapısı güçlü olan ülkeler, aynı zamanda yolsuzlukların düşük düzeyde olduğu, hukukun üstünlüğü anlayışının işlediği, bağımsız ve etkin çalışan bir yargı sistemiyle hakların ve özgürlüklerin güvence altına alındığı, dolayısıyla belirsizliklerin düşük olduğu ve güven ortamının tahsis edildiği demokratik bir siyasi rejime sahip olan ekonomik büyüme düzeyleri de yüksek olan ülkelerdir (Peev & Mueller, 2012: 372). Dolayısıyla, güçlü kurumsal yapının en önemli temsilcilerinden biri demokrasidir. Demokratik rejimin iyi işlediği toplumlarda politik istikrarsızlıklar daha az gözlemlenmektedir. Bu durum devletin uygulayacağı politikalara ilişkin belirsizlikleri azaltmakta ve politik karar alıcıların kaynakları daha etkin kullanmasını sağlamaktadır (Razaq et al., 2020: 2). Bireylerin haklarının ve özgürlüklerinin korunduğu bir ortamın oluşmasıyla hem toplumsal çatışmalar önlenerek güven ortamı tahsis edilmekte, hem de daha kaliteli ve adil bir yaşam standardı oluşturularak üretim sürecindeki verimlilik artırılmakta ve daha fazla getiri sağlayan ekonomik fırsatları ortaya çıkması mümkün olmaktadır (Nairobi et al., 2021: 122; Acemoglu et al., 2019: 50). Bu bağlamda, demokratikleşme bir yandan yatırımları ve ekonomik reformları teşvik ederek, diğer yandan kamu yararını artırıp sosyal huzursuzlukları azaltarak ekonomik büyümeye önemli ölçüde

katkı sağlamaktadır (Acemoglu et al., 2014b: 3). Bu yönüyle diğer rejimlere nazaran, ekonomik özgürlükleri de içeren bir demokrasi ekonomik gelişme için uygun koşulları sağlayabilmektedir.

Literatürde yapılan çalışmalar demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğunu göstermektedir. Demokratikleşme ve demokratik kalitenin artışı, ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinin hızlanmasını etkileyerek toplumun yaşam koşullarını iyileştirirken, benzer şekilde ekonomik büyüme süreci de demokratik özgürlüklere katkı sağlayarak demokrasiyi etkileyen önemli unsurlardan biri olmaktadır. Lipset (1959: 76) tarafından ortaya atılan bu düşünceye göre, demokratik bir yönetimin kurulması ve iyileştirilmesi için ekonomik ve politik gelişme gerçekleşmelidir. Ekonomik büyüme ve refah düzeyi yükseldikçe demokratikleşmenin artması ve ekonomik gelişmelerin demokratikleşmeyi tetiklemesi beklenmektedir (Barro, 1996: 3). Ekonomik büyüme düzeyinde yaşanan artışla birlikte bu sürecin yarattığı ekonomik ve sosyal pozitif dışsallıklar, şehirde yaşayan orta sınıf ve işçi sınıfının artmasını sağlayarak demokratikleşmeyi olumlu etkilerken, aynı süreçte ortaya çıkabilecek gelir adaletsizliği artışı demokratik yapının zayıflamasına sebep olabilmektedir. Bununla birlikte, ekonomik büyümenin ilerleyen aşamalarında artan pozitif etkilere bağlı olarak gelir adaletsizliğinin yarattığı olumsuz etkinin de azalması ve demokratikleşmenin artması beklenmektedir (Muller, 1995: 967-969).

Ekonomik büyüme ve demokrasi arasında etkileşim olabileceği fikrinin gelişmesiyle birlikte, bu ilişkiyi açıklamaya yönelik farklı bakış açıları ve teoriler geliştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmalara bağlı olarak, Bağdaşma Yaklaşımı (*The Compatibility Perspective*), Çatışmacı Yaklaşım (*The Conflict Perspective*) ve Şüpheli Yaklaşım (*The Skeptical Perspective*) olmak üzere üç farklı yaklaşımdan bahsedilmektedir (Sirowy & Inkeles, 1990: 128-134). Demokrasinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisinin olduğu temeline dayanan bağdaşma yaklaşımı, demokratik yönetimin ekonomik büyümenin tamamlayıcısı olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre demokrasi, kaynakların ve gücün adil biçimde dağılımını sağlayarak toplumsal çatışmaları azaltmakta ve temel hak ve özgürlükleri desteklemektedir. Demokratik rejimin geçerli olduğu ve iyi yönetildiği toplumlarda hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü, mülkiyet hakları gibi sivil hak ve özgürlüklerin uygulanma kapasitesi gelişmekte; daha az kırılgan, daha yüksek hesap verebilirlik ve şeffaflık düzeyine sahip ve daha risksiz yatırım seçenekleri barındıran, ekonomik özgürlüklerin yüksek olduğu bir ekonomik yapı ortaya çıkmaktadır. Böylelikle, ekonomik büyüme için gerekli olan elverişli sosyoekonomik koşullar daha kolay işletilebilmektedir (Jaunky, 2013: 990; Samarasinghe, 2018: 10).

Demokrasiyi ekonomik büyüme için önemli bir engel olarak ortaya koyan çatışmacı yaklaşıma göre, demokratikleşme ve ekonomik büyüme arasında tamamlayıcı bir ilişki değil, rekabet ilişkisi bulunmaktadır. Hızlı ve başarılı bir ekonomik genişlemenin gerçekleşmesi için gerekli olan ekonomik ve sosyal unsurların sağlanabilmesi için özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde otoriter bir rejimin varlığı gerekmektedir (Sirowy & Inkeles, 1990: 129). Bu yaklaşıma göre, ekonomik kalkınma için ihtiyaç duyulan büyük

ölçekli yatırımları ve yerli-yabancı sermaye birikimini teşvik eden zorlu ekonomi politikalarının uygulanması konusunda güçlü otoriter rejimler, siyasi ve sivil hak ve özgürlüklerden temellenen ve uzun vadeli ekonomik kararlardan ziyade vatandaşların günlük ihtiyaçlarını ön planda tutan demokratik rejimlere göre daha başarılıdır. Otokratik rejimler, yoksullar pahasına da olsa ekonomik büyüme için gerekli olan katı ekonomi politika kararlarını daha kolay alabilmekte ve etnik, dini veya sınıfsal çatışmalardan kaynaklı toplumsal istikrarsızlıklarla mücadelede daha kesin politik uygulamalar yapabilmektedir (Nosier, 2018: 3). Bu doğrultuda siyasi demokrasi, özellikle kalkınma süreçlerinin başında olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyüme sürecini yavaşlatabilen bir unsurdur (Jaunky, 2013: 990). Bağdaşmacı ve çatışmacı yaklaşımlarının aksine ekonomik büyüme ve demokratik kurumlar arasında doğrudan bir ilişki olmadığını ortaya koyan şüpheci yaklaşım, başarılı bir ekonomik performans için hükümet politikalarının etkinliği, kurumsal olgunluk, devlet kurumları arasındaki koordinasyon gibi unsurların demokrasinin varlığından daha önemli bir rol oynadığını iddia etmektedir (Heo & Hahm, 2012: 6). Bu bağlamda ekonomik büyüme, demokrasi veya otokrasi kurumlarıyla sağlanabilir. Önemli olan sahip olunan kurumların hangi yönde ve hangi unsurlar aracılığıyla işletildiğidir (Sirowy & Inkeles, 1990: 133-134).

Literatürde yapılan çalışmalar, demokrasinin de dahil olduğu politik kurumlar için ideal bir durumun mevcut olmadığını; çünkü politik kurumların farklı çoğunluk ya da azınlık gruplar yaratabileceğini ortaya koymaktadır (Acemoglu et al., 2019: 59-60). Oligarşik rejimler görece mevcut zenginleri ve zaten yerleşik konumda olanları korumak adına çarpıtmalar yaratabilirken; demokrasiler genel olarak daha az şanslı olanlara yeniden dağıtılmak üzere gelir elde edebilmek adına zenginler için daha yüksek vergi politikaları gibi uygulamaları kullanabilmektedir. Bu bağlamda hangi sistemin ekonomik büyümeyi daha fazla artırdığını kesin bir şekilde ortaya koymak zordur. Bununla birlikte, modern kapitalizmin büyümesinin temel unsurlarından biri olan yaratıcılığa diğer siyasi rejimlere göre daha elverişli olan demokratik sistemin, hem teknolojik gelişmelere daha kolay uyulanabilmesi, hem de daha esnek politik uygulamaları içermesi açısından ekonomik büyüme için daha verimli olabileceği düşünülmektedir (Nairobi et al., 2021: 127).

Bu kapsamda bu çalışmada, ekonomik büyüme ve demokrasi arasındaki ilişkinin 1996-2020 döneminde OECD ülkeleri için kulüp yakınsama yöntemiyle oluşturulan farklı gruplarda nasıl işlediği araştırılmaktadır. Demokrasinin temsili için *müzakereci* ve *eşitlikçi demokrasi* olmak üzere iki farklı demokrasi tanımının kullanıldığı bu çalışmada, demokratik rejimin kapsamına bağlı olarak ekonomik büyüme demokrasi ilişkisinin farklılaşp farklılaşmadığının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın ikinci bölümünde ilgili konuya ilişkin literatürde yer alan çalışmalar incelenmektedir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem açıklandıktan sonra dördüncü bölümde analiz sonuçlarına yer verilmektedir. Son olarak sonuç bölümünde, ulaşılan bulgular değerlendirilmekte ve ekonomik büyüme ve demokrasi arasındaki etkileşim kanallarına ilişkin bulgulardan hareketle politika önerileri tartışılmaktadır.

2. Literatür Tarama

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin açıklanmasında kurumsal faktörlerin kullanılmasının artışıyla birlikte, siyasi rejim ve gelişmişlik arasındaki etkileşimin incelenmesi de literatürde tartışılan önemli konulardan biri haline gelmiştir. Ekonomik büyüme ve demokrasi arasındaki etkileşim ekonomi literatüründe dikkat çeken konulardan biri olma özelliğini hala korumaktadır. Bu kapsamda yapılan çalışmalar ele aldıkları dönem ve ülke grupları itibarıyla farklı sonuçlara ulaşmıştır. Ekonomik büyüme ve demokratikleşme arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koyan bağdaşmacı yaklaşımı destekleyen yoğun bir literatür olduğu gibi; demokrasinin gelişmesinin ekonomik büyümeyi azaltabileceği yönündeki ters etkiyi belirten çatışmacı yaklaşımı içeren ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşan çalışmalar da bulunmaktadır.

Elde ettikleri sonuçlar itibarıyla bağdaşmacı yaklaşımı destekleyen Aghion et al. (2007), politik kurumların, özellikle demokrasinin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini araştırmayı amaçlayan ve 180 ülkeyi kapsayan çalışmalarında, demokrasinin ekonomik performansı zayıf düzeyde olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Buna göre, demokrasi toplam üretkenlik artışını farklı sektörler için farklı şekilde etkilemekte ve bu farklılık demokrasinin ekonomik performans üzerindeki olumlu etkisinin görece zayıf olmasına neden olabilmektedir. Jaunky (2013), demokratikleşme ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşimi 28 Sahra-altı Afrika ülkesi için 1980-2005 döneminde araştırmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, kısa dönemde demokrasi ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkiliyorken, uzun dönemde demokrasi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü, güçlü bir pozitif nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1960-2010 dönemleri için seçili ülkelerde araştıran Acemoglu et al. (2014), demokrasinin ekonomik büyüme üzerinde güçlü ve önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmanın sonuçları demokrasi rejimine geçen ülkelerde uzun dönemde kişi başına GSYİH düzeyinde yaklaşık %20'lik bir artış olduğunu gösterirken; özellikle eğitim seviyesinin daha yüksek olduğu ülkelerde demokrasinin daha yüksek ekonomik büyüme düzeylerine ulaşma konusunda daha elverişli olduğu vurgulanmaktadır.

Malikane ve Chitambara (2017) 8 Güney Afrika ülkesinin 1980-2014 dönemi verileriyle yaptıkları analizde güçlü demokratik kurumların ekonomik büyümenin önemli unsurlarından biri olduğunu belirtmektedirler. Doğrudan yabancı yatırımları da modele dahil eden çalışma, güçlü demokratik kurumların doğrudan yabancı yatırımlardan kaynaklanan pozitif dışsallıkları daha iyi özümstediklerini ve bu etkiyi ekonomik büyümeye daha fazla yansıtıklarını ortaya koymaktadır. Kim ve Heshmati (2019), demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi statik ve dinamik modeller şeklinde tahmin edilen üretim fonksiyonlarını oluşturarak 144 ülke için 1980-2014 yılları arasında analiz etmişlerdir. Ampirik sonuçlara göre, daha iyi yönetilen demokrasiye sahip olan ülkelerde ekonomik büyüme düzeyi artmakta ve bu ülkelere yapılan yabancı yatırım akışının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisi daha belirgin olmaktadır. Benzer şekilde Baklouti ve Boujelbene (2020), demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşim ilişkisini politik istikrar çerçevesinde araştırmışlardır. 1998-2011 dönemi için 17 Orta Doğu ve Kuzey Afrika

ülkesini kapsayan çalışmanın sonuçları, ekonomik büyüme ve demokrasi arasında çift yönlü pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisinin gücü politik istikrara bağlıdır. Demokratik kalitenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Endonezya için 2011-2019 dönemleri arasında araştıran Nairobi et al. (2021), demokrasinin ekonomik büyümeyi uzun dönemde pozitif olarak etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Bağdaşmacı yaklaşımı destekleyen yoğun bir literatür olmakla birlikte, demokrasi ve büyüme arasındaki engelleyici ilişkiyi ortaya koyan çatışmacı yaklaşımın sonuçlarına ulaşan çalışmalar da bulunmaktadır. Tavares ve Wacziarg (2001), demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 65 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için farklı kanallar üzerinden incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçları, demokrasinin beşerî sermayeyi artırdığını ve gelir dağılımındaki adaletsizliği düşürdüğünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi negatiftir. Narayan ve Smyth (2006), Çin ekonomisi için araştırdıkları demokrasi ekonomik büyüme ilişkisini içeren çalışmalarında, kısa dönemde ekonomik büyüme ve demokrasi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi varken, uzun dönemde demokrasiden ekonomik büyümeye doğru negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir. Fayad et al. (2012), gelir ve demokrasi arasındaki ilişkiyi Sahra-altı Afrika ülkeleri için Lipset Hipotezi'nin geçerliliğini sorgulamak amacıyla araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçları, demokrasi ve kişi başına gelir arasında anlamlı bir negatif ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ele alınan ülkelerdeki vergi matrahının niteliğine bağlı olarak ulaştıklarını iddia ettikleri bu sonuca göre, düşük kişi başına gelir düzeyi demokratikleşmeyi harekete geçirmektedir. Aisen ve Veiga (2013), 1960 ile 2004 yılları arasında 169 ülkeden oluşan bir örnekleme doğrusal dinamik panel veri modeli üzerinden ekonomik büyüme ve demokrasi ilişkisini araştırmışlardır. Buna göre, daha yüksek derecede siyasi istikrarsızlıklar ekonomik büyüme oranlarını düşürmektedir ve demokrasinin büyüme üzerinde küçük bir olumsuz etkisi bulunmaktadır. Benzer şekilde Rachdi ve Saidi (2015), demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşimin yönünü ve boyutunu 17 MENA ülkesi için 1983-2012 dönemi için araştırmışlardır. Farklı demokrasi göstergelerini kullanarak panel veri yöntemi ile analiz edilen çalışmanın sonuçları, demokrasinin MENA ülkeleri için ekonomik büyüme üzerinde güçlü ve negatif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Lopes ve Riviero-Catro (2017), demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini güven kanalı üzerinden açıklamışlardır. 79 ülkeyi kapsayan ve 1994-2014 arasındaki dönemi inceleyen çalışmanın sonuçları, yüksek güven düzeyine sahip demokratik ülkelerin demokratik olmayan ülkelere göre daha az büyüme gösterdiğini, demokrasi-güven kombinasyonunun yatırımları azalttığını ve hükümet harcamalarını artırdığını göstermektedir. Etkileri büyüme oranına bağlı olduğunda, demokratikleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 108 ülke için 1960-2011 döneminde araştıran Lin ve Hsiao (2021), demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin düşük büyüme oranlarına sahip ülkelerde pozitif ve güçlü; yüksek büyüme oranlarına sahip ülkelerde ise zayıf olduğunu göstermektedir.

Ekonomik büyüme ve demokrasi arasında doğrudan güçlü bir ilişki olmadığını ortaya koyan şüphecî yaklaşımı destekleyen sonuçlara ulaşan De Haan ve Sierman (1995), bu

ilişkiyi 110 ülke için 1961-1992 dönemini kapsayacak şekilde araştırmışlardır. Buna göre demokratikleşmenin ekonomik büyüme üzerinde kesin ve güçlü bir etkisi yoktur. Adejumobi (2000), ekonomik gelişme ve demokrasi arasındaki etkileşimin kanallarını Afrika için araştırdığı çalışmada, ekonomik gelişmeye yol açan temel unsurun politik rejimden çok uygulanan reform politikaları olduğunu ortaya koymaktadır. Drury et al. (2006) demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi gelişmiş ve gelişmekte olan 100 ülke için yolsuzluk kanalıyla incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, demokrasinin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Literatürde bağdaşmacı, çatışmacı ve şüpheli yaklaşımları destekleyen pek çok çalışma yer almakla birlikte, yapılan bazı çalışmalar ekonomik büyüme ve demokrasi arasındaki etkileşim için ele aldıkları ülkeler açısından karmaşık sonuçlara ulaşmıştır. Narayan et al. (2011), ekonomik büyüme ve demokrasi arasındaki etkileşimi 30 Sahra-altı Afrika ülkesi için inceledikleri çalışmalarında, ekonomik büyüme ve demokrasi arasında çift yönlü ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte, Gabon ve Sierra Leone ülkelerinde demokrasi ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki dolaylı etkisini eğitim, sağlık, ticari açıklık, fiziksel sermaye birikimi gibi farklı kanallar üzerinden 11 MENA ülkesi için 1990-2015 döneminde araştıran Nosier ve Karamani (2018), bu farklı kanallar için farklı sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre, bu dolaylı etkiler göz önünde bulundurulursa, demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi demokrasi düzeyi düşük yoksul ülkelerde negatif iken; demokrasi düzeyi görece daha yüksek olan ve zengin ülkelerde pozitif olmaktadır. Bozkurt et al. (2018), ekonomik büyüme ve demokrasi ilişkisini 8 yükselen piyasa ekonomisi için 1972-2016 dönemi için araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye, Brezilya, Hindistan ve Şili'de demokrasi ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki varken; Arjantin, Çin, Endonezya ve Güney Afrika'da demokratikleşme ekonomik büyümeyi negatif olarak etkilemektedir. Bu bağlamda çalışma, ülkeler için demokratik kurumların geliştirilmesi ve ekonomik büyümeyi etkileme kanalları açısından farklı politika önerilerinde bulunmaktadır. Demokratikleşme ve ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeye etkisini 1995 -2002 yılları arasında, gelir düzeyinin farklılaştığı ülkeler için araştıran Oral (2020), her bir ülke düzeyi için farklı ilişki sonucuna ulaşmıştır. Gelir düzeyi en düşük ve en yüksek ülkelerde ekonomik özgürlükler, demokrasi ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki varken, orta gelirli ülkeler için demokrasi ve ekonomik özgürlükler, ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.

Ekonomik büyüme literatürü incelendiğinde, demokrasi ve büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan üç temel yaklaşımı destekleyen çalışmalara ulaşmak mümkündür. Çalışmaların ulaştıkları sonuçlar ele alınan analiz dönemine, ülke gruplarına ve demokrasinin temsili için seçilen değişkenlere göre farklılaşabilmektedir.

3. Metodoloji ve Bulgular

Demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi OECD ülkeleri için 1996-2020 döneminde incelemeyi amaçlayan bu çalışmada iki bölümden oluşan bir analiz yöntemi uygulanmaktadır. Bu kapsamda, ilk olarak kulüp yakınsama yöntemiyle OECD ülkeleri kişi başına düşen gelir düzeylerine göre kendi içinde farklı yakınsama kulüplerine ayrılmıştır.

Analizin ikinci kısmında, kulüp yakınsama analiz yöntemi kullanılarak elde edilen yakınsama kulüplerinde demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ekonomik özgürlükler değişkeninin kontrol değişkeni olarak dahil edildiği bir panel tahmin modeline her bir kulüp için yatay kesit bağımlılığı, homojenlik, birim kök, eşbütünleşme, katsayı tahmincisi ve nedensellik testleri uygulanarak araştırılmıştır.

Analizde ekonomik büyümeyi temsilen kullanılan kişi başına düşen gelir değişkeni verilerine Dünya Bankası'ndan, ekonomik özgürlükleri temsilen kullanılan ekonomik özgürlük endeksi verilerine Heritage Foundation'dan ulaşılmıştır. Ekonomik özgürlük endeksi; hukukun üstünlüğü (devlet bütünlüğü, yargı etkinliği, mülkiyet hakları), devlet büyüklüğü (vergi yükü, devlet harcamaları, mali sağlık), düzenleyici verimlilik (çalışma özgürlüğü, parasal özgürlük, iş özgürlüğü), açık piyasalar (yatırım özgürlüğü, ticaret özgürlüğü, finansal özgürlük)'den oluşan on iki ekonomik özgürlük göstergesinin her birine eşit ağırlık verilerek ortalamaları alınarak elde edilmektedir. Demokrasiyi temsilen V-Dem'den elde edilen *müzakereci* ve *eşitlikçi demokrasi* endeksleri olmak üzere iki farklı demokrasi tanımının kullanılmıştır. Yönetim biçiminde kararların alındığı sürece odaklanan *müzakereci demokrasi ilkesine* göre demokrasi, mevcut tercihlerin bir araya getirilmesinden fazlasını gerektirmektedir. Buna göre, iknaya açık, bilgili ve yetkin katılımcılar arasında tercih oluşumundan nihai karara kadar her düzeyde saygılı bir diyalog olmalıdır (V-Dem, 2021). Maddi ve manevi eşitsizliklerin resmi hak ve özgürlüklerin kullanılmasını engellediğini ve tüm sosyal gruplardan vatandaşların katılım yeteneğini azalttığını kabul eden *eşitlikçi demokrasi* ise, bireylerin hak ve özgürlüklerinin tüm sosyal gruplarda eşit olarak korunmasını ifade etmektedir. Buna göre, kaynakların tüm sosyal gruplara eşit olarak dağıtılması ve grup ve bireylerin güce eşit erişim hakkına sahip olması beklenmektedir. (V-Dem, 2021). Analizde kullanılan tüm değişkenlere ait ayrıntılı açıklama Tablo 1'de yer almaktadır:

Tablo: 1
Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Kısaltma	Birim	Kaynak
Kişi Başına GSYİH	GDP	Sabit 2015 US \$	WDI
Ekonomik Özgürlük	EF	Endeks	Heritage Foundation
Müzakereci Demokrasi	DEM1	Endeks	V-Dem
Eşitlikçi Demokrasi	DEM2	Endeks	V-Dem

3.1. Kulüp Yakınsama Analizi

Ülkelerin kişi başına gelir düzeylerine bağlı olarak ekonomik büyüme ve demokrasi arasındaki ilişkinin yönünün ve boyutunun farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koyabilmek amacıyla ülkelerin gelir düzeyine göre gruplandırılması gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmada, Phillips ve Sul (2007)'un çalışmada ortaya koydukları algoritma, OECD ülkelerinde kişi başına geliri sınıflandırmak için kullanılmaktadır. Phillips ve Sul'un (2007) ifade ettikleri kulüp yakınsama yöntemini, geleneksel yöntemlerden (β - ve σ -yakınsama) farklı olarak, bireysel heterojenliğe ve yaklaşım yakınsama kulüplerinin içsel olarak belirlenmesine izin vermektedir. Ayrıca, geleneksel durağanlık ve uzun dönem ilişkinin elde edildiği eşbütünleşme testlerinden farklı olarak, söz konusu değişkenin heterojenliği ve

durağanlık özelliklerine karşı sağlam olmasına bağlı olarak, stokastik durağanlık veya eğilim durağanlığıyla ilgili herhangi bir özel varsayım dayatmamaktadır.

X_{it} , $i = 1, 2, \dots, N$ ve $t = 1, 2, \dots, T$ olan panel veri seti için değişkeni, N , yatay kesit birimlerinin sayısını ve T ise örneklem büyüklüğünü temsil ediyorken, kişi başına gelir X_{it} olarak gösterildiği takdirde, zamanla değişen ve doğrusal olmayan faktör modeline göre X_{it} iki ayrı bileşeden meydana gelmektedir:

$$X_{it} = g_{it} + a_{it} \quad (1)$$

Denklem 1’de g_{it} sistematik, a_{it} ise geçici değişkenleri göstermektedir. Elde edilen iki bileşen Denklem 2’de gösterilmektedir:

$$X_{it} = \left(\frac{g_{it} + a_{it}}{\mu_t} \right) \mu = \delta_{it} \mu_t \quad (2)$$

Burada δ_{it} , zamanla değişen kendine özgü ögeyi ifade ederken, μ_t bir ortak bileşeni göstermektedir. Denklem 2, μ_t ’nin dinamik faktör modeli olarak ifade edilirken, stokastik eğilimli davranış δ_{it} ise, X_{it} ile μ_t arasındaki mesafeyi ölçmektedir. δ_{it} ve μ_t üzerinde birtakım kısıtlamalar getirilerek model uygulandığında, ortak faktörün aşağıdaki şekilde kaldırılmaktadır:

$$h_{it} = \frac{X_{it}}{N^{-1} \sum_{i=1}^N X_{it}} = \frac{\delta_{it}}{N^{-1} \sum_{i=1}^N \delta_{it}} \quad (3)$$

3 nolu denklemde h_{it} , bağıl geçiş parametresini göstermektedir. Bağıl geçiş parametresi t zamanında panelden elde edilen ortalamaya göre yüklem katsayısını ölçmektedir. Yani, h_{it} , bireysel i ’nin geçiş yolunu panelden elde edilen ortalamaya göre takip etmektedir. Yukarıdaki denklemde, h_{it} ’in yatay kesit varyansının ise 0’a yakınsadığını ve h_{it} ’in yatay kesit ortalamasının 1 olduğunu gösterilmektedir. Bu kapsamda, $H_0 : \delta_i = \delta$ ve $\alpha \geq 0$ ve $H_A : \delta_i \neq \delta \forall_i$ veya $\alpha < 0$ hipotezlerinin sınındığı Phillips ve Sul (2007) testinden elde edilen log (t) regresyonu ile yakınsamanın boş hipotezi test edilmektedir:

$$\log \left(\frac{H_t}{H_t} \right) - 2 \log L(t) = \hat{\alpha} + \hat{\beta} \log t + \hat{u}_t, t = [rT], [rT] + 1, \dots, T \text{ ve } r > 0 \quad (4)$$

4 no’lu denklemde yer alan tek taraflı log (t) testinin -1.65’ten küçük olması durumunda yakınsamanın boş hipotezi reddedilmektedir. Panelin tamamı için boş hipotezin reddedilmesi, panele ait alt gruplarda yakınsamayı ortadan kaldıramamaktadır. Bu durumda ilk olarak tüm ülkeler sahip oldukları son dönem girdilerine göre sıralanmaktadır. Daha sonra, en güçlü ve en uyumlu yakınsamaya sahip ülkeler tarafından çekirdek alt grup oluşturulmaktadır. Sonraki aşamada her ülke teker teker gruba eklenmekte ve gruba yakınsamaları test edilmektedir. Eğer herhangi bir yakınsamaya rastlanmazsa diğer alt gruplar oluşturularak süreç tekrarlanmaktadır (Cieslik & Wcislik, 2020: 42-43). Bu doğrultuda, OECD ülkelerinde kişi başına gelir yakınsamasının analizi için uygulanan kulüp yakınsama testine ait sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo: 2
Tüm Örneklem için log (t) Yakınsama Testi Sonuçları

Test	Katsayı	Std. Hata	T-stat
Log (t)	-0,3573	0,0189	-18,8801

Not: Boş hipotez, $H_0 : \delta_i = \delta$ ve $\alpha \geq 0$ (Tüm ülkelerde yakınsama var) ve alternatif hipotez, $H_A : \delta_i \neq \delta \forall i$ veya $\alpha < 0$ (Bazı ülkeler için yakınsama yok) şeklinde tanımlanmaktadır.

Tüm panel için uygulanan log (t) testi sonuçlarından elde edilen t istatistiği değeri -18,8801 Tablo 2'de gösterilmektedir. Elde edilen sonuç -1,65'ten küçük olduğu için tüm panelin yakınsamasını öne süren boş hipotez reddedilmektedir. Elde edilen log (t) testine ait sonuçlarına göre, OECD ülkelerinin tamamının ortak bir dengeye yakınsamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ardından, kişi başına gelirin farklılaştığı kulüplerin elde edilmesi için, 38 OECD ülkesine ait örneklem için kulüplerin kümelenmesini baz alan algoritma kullanılmıştır. Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre 7 adet yakınsama kulübüne ulaşılmıştır:

Tablo: 3
Başlangıç Kulüp Yakınsama log (t) Testi Sonuçları

log (t)	Kulüp 1	Kulüp 2	Kulüp 3	Kulüp 4	Kulüp 5	Kulüp 6	Kulüp 7	Yakınsama Yok
Katsayı	0,013	0,197	0,063	0,074	0,289	0,285	0,235	-0,663
T-stat	0,313	5,626	2,820	3,447	6,564	4,879	2,984	-25,997

Elde edilen 7 yakınsama kulübü arasında yakınsamanın da test edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Phillips ve Sul (2009) tarafından geliştirilen birleştirme testi uygulanmıştır. Tablo 4'te uygulanan birleştirme testi sonuçları yer almaktadır:

Tablo: 4
Birleştirme Kulüpleri log (t) Testi Sonuçları

log (t)	Kulüp 1+2	Kulüp 2+3	Kulüp 3+4	Kulüp 4+5	Kulüp 5+6	Kulüp 6+7	Kulüp 7+8
Katsayı	0,006	0,146	0,065	0,133	0,174	-0,055	-0,567
T-stat	0,203	4,921	2,982	3,850	3,823	-1,246	-28,245

Tablo 4'te gösterilen kulüp birleştirme sonuçlarına göre, her kulüp çift içinde t istatistik değeri -1,65 değerinden büyük elde edilmiştir ve bu yüzden kulüp çiftlerinin birleştirilmesi gerekmektedir. Birleştirme testinden sonucu elde edilen OECD ülkelerinde kişi başına gelir yakınsamasını gösteren üç kulüp Tablo 5'te verilmektedir. Kulüp 1 kişi başına gelirin en yüksek olduğu durumu gösterirken, Kulüp 2'de kişi başına gelir daha az gerçekleşmektedir. Kulüp 3 ise kişi başına gelirin en az olduğu grubu göstermektedir:

Tablo: 5
Kulüplere Ait Ülkeler

Kulüpler	Kulüp Üyeleri
Kulüp 1 (10)	Avustralya, Danimarka, İzlanda, İrlanda, Litvanya, Norveç, Güney Kore, İsveç, İsviçre, ABD
Kulüp 2 (14)	Avusturya, Belçika, Kanada, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, İsrail, Japonya, Letonya, Yeni Zelanda, Polonya, Slovakya, Birleşik Krallık
Kulüp 3 (12)	Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Çekya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Meksika, Portekiz, Slovenya, İspanya, Türkiye
Yakınsama Olmayan Grup (2)	Lüksemburg, Hollanda

3.2. Panel Veri Analizi

Analizin ikinci bölümünde, kulüp yakınsama analizi sonucu elde edilen kişi başına düşen gelir düzeyleri farklı üç kulüpte ekonomik büyüme ve demokrasi arasındaki ilişkinin varlığının ve yönünün tespit edilmesi amacıyla panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle serilerin durağanlık durumlarını için yatay kesit bağımlılığı ve birim kök testleri uygulanmış; ardından seriler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığını ve yönünü tespit etmek amacıyla sırasıyla panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizleri yapılmıştır.

Ülkeler arası ilişkilerin gelişmesiyle birlikte artan ticari işlemler ve ekonomik etkileşim, analiz yapılırken ülke gruplarında ele alınan yatay kesit serileri arasındaki ilişkilerin de göz önünde bulundurulması gerekliliğini doğurmaktadır. Çalışmada tutarlı ve sapmasız sonuçlara ulaşılabilmesi ve analizde kullanılacak birim kök ve eşbütünleşme testlerinin belirlenebilmesi amacıyla öncelikle yatay kesit bağımlılık ve homojenlik testlerinin yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmada sırasıyla Breusch ve Pagan (1980) ve Pesaran CD_{LM} yatay kesit bağımlılığı testleri ve Pesaran ve Yamagata (2008) homojenlik testleri kullanılmıştır.

Seriler arasında yatay kesit bağımlılığı varlığının tespit edilebilmesi için Breusch ve Pagan (1980)'in geliştirdiği ve yatay kesit boyutundan büyük olduğu ($T > N$) durumlarda kullanılan LM testi aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_i X_{it} + \varphi_{it} \quad (5)$$

5 no'lu denklemde $i = 1, 2, \dots, N$ yatay kesit boyutunu ve $t = 1, 2, \dots, T$ zaman boyutunu gösterirken, X_{it} bağımsız değişken vektörü temsil etmektedir. Bu kapsamda LM test istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \quad (6)$$

Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testinin yanlı sonuçlar verdiğini öne süren Pesaran (2004), LM testinde birtakım düzenlemeler yaparak LM testinin geliştirilmiş hali olan CD_{LM} testini ortaya koymuştur:

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \left(\frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - [(T-k)\hat{\rho}_{ij}]}{\text{var}[(T-k)\hat{\rho}_{ij}]} \right) \quad (7)$$

7 no'lu denklemde $\hat{\rho}_{ij}^2$, her bir yatay kesit boyutu için en küçük kareler yönteminden elde edilen ikili korelasyon katsayısını ifade etmektedir (Le & Öztürk, 2020: 22686). Her iki yatay kesit bağımlılığı testi de zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olduğu ($T > N$) durumlarda kullanılmaktadır.

Panel veri analizinde kullanılan değişkenlerin homojen ve heterojen olmalarına göre panel analiz için uygulanacak birim kök ve eşbütünlüğe analizlerinde farklılık oluşabilmektedir. Bu nedenle panel veri analizinde yatay kesit heterojenliğinin oluşup oluşmadığını incelemek oldukça önemlidir. Yatay kesitler arası eğim katsayılarının homojenliğin sınanması amacıyla Swamy (1970) tarafından ortaya konulan homojenlik testi, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilerek Δ ve Δ_{adj} testleri oluşturulmuştur (Aydın, 2019: 624):

$$S = \sum_{i=1}^N \left(\beta_i - \beta_{WFE} \right)' \frac{X_i' M_{\tau} X_i}{\sigma_i^2} (\beta_i - \beta_{WFE}) \quad (8)$$

8 no'lu denklemde \tilde{S} , değiştirilmiş Swamy modelini göstermektedir. Bu modelden hareketle geliştirilen $\bar{\Delta}$ modeli ve küçük örneklerde daha iyi sonuç veren $\overline{\Delta}_{adj}$ modeli sırasıyla 9 ve 10 no'lu denklemlerde yer almaktadır:

$$\bar{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (9)$$

$$\overline{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{\frac{2k(T-K-1)}{T+1}}} \right) \quad (10)$$

Bu bağlamda, seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığını test eden Breusch ve Pagan (1980) ve Pesaran CD_{LM} yatay kesit bağımlılığı testleri ve Pesaran ve Yamagata (2008) homojenlik testlerinin sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır:

Tablo: 6
Yatay Kesit Bağımlılığı ve Eğim Homojenliği Testi Sonuçları

		Breusch Pagan LM Test		Pesaran CD_{LM}		
GDP	Kulüp 1	1016,457(0,000)*		102,400(0,000)*		
	Kulüp 2	2001,391(0,000)*		141,607(0,000)*		
	Kulüp 3	910,732(0,000)*		73,524(0,000)*		
EF	Kulüp 1	350,484(0,000)*		32,200(0,000)*		
	Kulüp 2	747,437(0,000)*		48,658(0,000)*		
	Kulüp 3	245,440(0,000)*		15,618(0,000)*		
DEM1	Kulüp 1	215,661(0,000)*		17,989(0,000)*		
	Kulüp 2	477,665(0,000)*		28,661(0,000)*		
	Kulüp 3	346,687(0,000)*		24,430(0,000)*		
DEM2	Kulüp 1	225,996(0,000)*		19,078(0,000)*		
	Kulüp 2	508,515(0,000)*		30,948(0,000)*		
	Kulüp 3	367,544(0,000)*		26,246(0,000)*		
Eğim Homojenlik Testi						
	Kulüp 1		Kulüp 2		Kulüp 3	
Test	T-stat	p-değeri	T-stat	p-değeri	T-stat	p-değeri
$\bar{\Delta}$	11,307	0,000*	10,813	0,000*	11,782	0,000*
$\overline{\Delta}_{adj}$	12,641	0,000*	12,089	0,000*	13,173	0,000*

Not: Yatay kesit bağımlılığı testleri için boş ve alternatif hipotezler; " $H_0: Cov(\varphi_{it}, \varphi_{jt}) = 0$ (Yatay kesit bağımlılığı yoktur) ve $H_1: Cov(\varphi_{it}, \varphi_{jt}) \neq 0$ (Yatay kesit bağımlılığı vardır)" ve homojenlik testleri boş ve alternatif hipotezler; " $H_0: \beta_i = \beta$ Eğim katsayıları homojendir, $H_1: \beta_i \neq \beta$ Eğim katsayıları heterojendir" şeklindedir. *%1 anlamlılık düzeyinde boş hipotezin reddedildiğini gösterir.

Tablo 6'da yer alan test sonuçlarına göre, her üç kulüp için değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı olmadığını varsayan boş hipotez reddedilmekte ve değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığına ulaşılmaktadır. Pesaran ve Yamagata (2008) delta testi

sonuçları, eğitim katsayılarının homojen olduğu boş hipotezinin üç kulüp için reddedildiğini ve her üç kulüp için eğitim heterojenliği sorununun olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, tutarlı sonuçlara ulaşabilmek için yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik varsayımının dikkate alınması gerekmektedir.

Panel veri analizlerinde tutarlı sonuçlara ulaşılabilmesi için serilerin durağan olması oldukça önemlidir. Bu doğrultuda çalışmada serilerde durağanlığın test edilmesi amacıyla birim kök olup olmadığının belirlenebilmesi için yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik varsayımı altında da sapsız sonuçlar veren ve ikinci nesil birim kök testlerinden biri olan CIPS (kesitsel artırılmış Im Pesaran-Shin) testi kullanılmıştır. Pesaran (2007) tarafından geliştirilen bu birim kök testinde, her bir yatay kesit için hesaplanan CADF istatistiklerinin ortalaması bulunarak CIPS istatistik değerleri hesaplanmaktadır:

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (11)$$

Denklem 11'de yer alan $CADF_i$, kesitsel olarak artırılmış Dickey-Fuller istatistiğini göstermektedir. CIPS durağanlık testi için, seride birim kökün varlığını ifade eden boş hipotez, seride durağanlığı ifade eden alternatif hipoteze karşı test edilmektedir. CIPS testi sonucunda elde edilen test istatistiği kritik değerlerden büyükse boş hipotez reddedilmekte ve değişkende birim kök olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Tablo 7, her üç kulüp için yapılan birim kök test sonuçlarını göstermektedir:

Tablo: 7
CIPS Panel Birim Kök Testleri

	Kulüp 1		Kulüp 2		Kulüp 3	
	Düzye	Birinci Fark	Düzye	Birinci Fark	Düzye	Birinci Fark
GDP	0,065	-4,674*	-0,573	-1,349***	-0,948	-2,909*
EF	0,321	-4,000*	-1,294***	-5,779*	-0,056	-5,766*
DEM1	0,267	-4,079*	0,303	-4,496*	0,776	-2,923*
DEM2	-0,157	-5,366*	0,179	-3,316*	2,268	-3,812*

Not: Testin hipotezleri: "H0= Birim kök vardır, H1= Birim kök yoktur" şeklindedir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir. CIPS test istatistikleri, bireysel CADF istatistiklerinin basit ortalamasıdır.

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlara göre, Kulüp 1 ve Kulüp 3'te yer alan ekonomik büyüme (GDP), ekonomik özgürlükler (EF), müzakereci demokrasi (DEM1) ve eşitlikçi demokrasi (DEM2) değişkenlerinin düzey değerlerinde birim kök içerdikleri ve değişkenlerin birinci farkları alındıktan sonra durağan hale geldikleri görülmektedir. Kulüp 2'de ise, ekonomik büyüme (GDP), müzakereci demokrasi (DEM1) ve eşitlikçi demokrasi (DEM2) değişkenleri birinci farkları düzeyinde durağanken, ekonomik özgürlükler (EF) düzey değerinde durağandır.

Seriler arasındaki uzun dönemli ilişki eşbütünleşme testleri ile araştırılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, değişkenler arasında istikrarlı bir uzun dönem ilişkisi olup olmadığını belirlemek için Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından sunulan LM bootstrap panel eşbütünleşme testi uygulanmıştır. LM bootstrap panel eşbütünleşme testi yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alırken, küçük örneklemelerden oluşan paneller için sağlıklı sonuçlar vermektedir:

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} + \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \widehat{w}_i^{-2} s_{it}^2 \quad (12)$$

12 no'lu denklemde s_{it}^2 , hata terimlerinin kısmi toplamlarını ve \widehat{w}_i^{-2} hata terimlerinin uzun dönemli varyanslarını göstermektedir. Yatay kesit bağımlılığı bulunan modellerde LM bootstrap testi sonucunda elde edilen bootstrap kritik değerleri kullanılmaktadır. Buna göre, LM Bootstrap panel eşbütünlüşme test sonuçları Tablo 8'de verilmektedir:

Tablo: 8
Panel Eşbütünlüşme Test Sonuçları (LM Bootstrap)

	LM Stat	Bootstrap p-değeri	Asym p-değeri
Kulüp 1	-4,009	1,000	1,000
Kulüp 2	-4,744	1,000	1,000
Kulüp 3	-4,392	1,000	1,000

Not: Testin hipotezleri; "H0= Eşbütünlüşme vardır, H1= Eşbütünlüşme yoktur" şeklindedir. Bootstrap değeri 1000 tekrarlama.

Tablo 8'de yer alan LM bootstrap panel eşbütünlüşme testi sonuçlarına göre, her üç kulüp için eşbütünlüşme vardır boş hipotezi reddedilememekte ve üç kulüp için tüm değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla, GDP, EF, DEM1 ve DEM2 değişkenleri üç kulüpte de uzun dönemde birlikte bir hareket etmektedirler.

Uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasındaki bu ilişkinin boyutlarının belirlenebilmesi için eşbütünlüşme katsayılarının tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu noktada, yatay kesit bağımlılığı altında rastgele etkiler modeli ve sabit etkiler modeli güvenilmez ve tutarsız sonuçlar veririrken, OLS ve GLS gibi yöntemlerin sonuçları da yanlış olmaktadır (Le & Sarkodie, 2020: 968). Pesaran (2006) çalışmasında yatay kesit bağımlılığı varlığında bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yatay kesit ortalamalarını gözlenmemiş ortak etkiler ile birleştiren CCEMG tahmincisini kullanmaktadır:

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_i X_{it} + \delta_i \bar{Y}_{it} + \theta_i \bar{X}_{it} + \varphi_i f_t + \omega_{it} \quad (13)$$

13 nolu denklemde, Y_{it} bağımlı değişkeni, X_{it} ise bağımsız değişkeni temsil ederken; α_i her bir yatay kesit biriminin heterojen sabit etkilerini ve β_i ise her bir yatay kesit biriminin eğimini göstermektedir. φ_i ve f_t sırasıyla heterojen faktör yükleri (loading) ve gözlemlenmeyen ortak etkileridir. Her bir yatay kesit biriminin eğimlerinin ortalaması alınarak CCEMG için MG tahmincisi şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$CCEMG = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \hat{\beta}_i \quad (14)$$

$\hat{\beta}_i$, denklem 13'teki OLS regresyonu kullanılarak hesaplanan yatay kesit birimlerinin katsayısını temsil etmektedir. Uzun dönemli ilişkilerin incelendiği CCEMG tahminci sonuçları hem panel geneli hem de ülke bazında üç kulübü de içerecek şekilde Tablo 9'da gösterilmektedir:

Tablo 9
CEEMG Tahminci Sonuçları

Ülkeler	lnEF	lnDEM1	lnDEM2
		Kulüp 1	
Avustralya	0,836(0,000)*	0,795(0,051)***	-0,706(0,116)
Danimarka	-0,292(0,218)	-0,611(0,607)	-0,673(0,729)
İzlanda	0,734(0,000)*	-0,175(0,183)	0,569(0,254)
İrlanda	2,642(0,001)*	1,987(0,055)***	-4,240(0,237)
Litvanya	-0,621(0,060)***	0,892(0,223)	-0,063(0,962)
Norveç	-0,268(0,001)*	0,149(0,823)	-1,160(0,088)***
Güney Kore	0,346(0,335)	-0,082(0,896)	-0,319(0,741)
İsveç	0,325(0,018)**	-0,210(0,427)	0,149(0,601)
İsviçre	-0,226(0,283)	3,522(0,077)***	-1,334(0,422)
ABD	-0,159(0,168)	0,172(0,034)**	-0,516(0,004)*
Panel	0,331(0,265)	0,644(0,104)	-0,829(0,048)**
		Kulüp 2	
Avusturya	0,039(0,785)	-0,228(0,044)	0,421(0,126)
Belçika	-0,173(0,000)*	-2,031(0,000)*	1,668(0,000)*
Kanada	0,547(0,001)*	-0,087(0,587)	-0,267(0,184)
Estonya	0,684(0,000)*	-0,391(0,052)***	-0,980(0,190)
Finlandiya	0,084(0,709)	1,680(0,001)*	-2,499(0,000)*
Fransa	-0,173(0,185)	-1,051(0,081)***	0,260(0,551)
Almanya	0,527(0,019)**	2,301(0,118)	-2,418(0,062)***
İsrail	0,547(0,008)*	0,473(0,564)	-0,454(0,574)
Japonya	0,011(0,898)	0,217(0,734)	-0,702(0,201)
Letonya	-0,010(0,968)	-0,334(0,357)	0,180(0,706)
Yeni Zelanda	0,160(0,743)	1,674(0,016)**	-2,187(0,037)**
Polonya	0,527(0,021)**	1,197(0,007)*	-1,920(0,010)**
Slovakya	0,026(0,907)	-0,017(0,925)	-0,689(0,135)
Birleşik Krallık	0,866(0,002)*	-1,268(0,009)*	1,382(0,012)**
Panel	0,261(0,004)*	0,152(0,641)	-0,586(0,099)***
		Kulüp 3	
Şili	0,787(0,207)	-1,419(0,060)***	1,369(0,002)*
Kolombiya	0,204(0,684)	0,265(0,148)	0,164(0,561)
Kosta Rika	0,659(0,198)	-1,791(0,167)	4,496(0,000)*
Çekya	-0,010(0,968)	-0,632(0,090)***	1,729(0,001)*
Yunanistan	1,069(0,000)*	-1,714(0,000)*	-1,049(0,356)
Macaristan	0,417(0,183)	0,278(0,240)	-0,229(0,441)
İtalya	0,680(0,083)***	0,196(0,836)	-0,773(0,518)
Meksika	-0,758(0,000)*	0,151(0,129)	-0,088(0,328)
Portekiz	0,172(0,760)	-1,703(0,055)***	4,197(0,001)*
Slovenya	-0,041(0,730)	0,338(0,010)**	-1,076(0,000)*
İspanya	0,421(0,381)	-2,808(0,027)**	3,056(0,025)**
Türkiye	0,946(0,001)*	-0,629(0,003)*	1,231(0,013)**
Panel	0,379(0,010)**	-0,789(0,011)**	1,083(0,055)***

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 9'da yer alan sonuçlara göre; Kulüp 1 panel geneli için yalnızca eşitlikçi demokrasiden (DEM2) ekonomik büyüme (GDP) değişkenine doğru istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişkiye ulaşıyorken, Kulüp 2 panelinde ekonomik özgürlüklerden ekonomik büyümeye doğru pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı, eşitlikçi demokrasiden ekonomik büyümeye doğru negatif ve anlamlı bir ilişki mevcuttur. Kişi başına gelir düzeyi düşük OECD ülkelerini kapsayan Kulüp 3 panelinde ise ekonomik özgürlüklerden ve eşitlikçi demokrasiden ekonomik büyümeye doğru pozitif ve anlamlı, müzakereci demokrasiden ekonomik büyümeye negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. Uzun dönemde eşbütünlüşme ilişkisi kulüpler içerisindeki ülkeler bazında farklılaşmaktadır.

Yapılan analizler sonucunda değişkenlerin nedensellik ilişkilerinin bilinmesi, elde edilemeyen sonuçlardan dolayı politika yapıcılara yön gösterici olmaktadır. Bu sebeple, analizin son bölümünde bu ilişkiyi belirlemek için hem N>T hem de N<T şartlarında

uygulanabilen ve yatay kesit bağımlılığı varlığı altında güvenilir sonuçlar veren Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi kullanılmıştır (Wang et al., 2020). İki değişken arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek için Dumitrescu ve Hurlin (2012) aşağıdaki doğrusal modeli önermektedir:

$$Y_{it} = a_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} X_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (15)$$

Bu modelde a_i sabit terimi, γ_i (k) gecikme parametresini, K gecikme uzunluğunu, β_i (k) eğim katsayılarını ve γ_i (k) ve β_i (k) kesit birimleri arasındaki farkları ifade etmektedir. T<N iken Wald istatistiğinin (\bar{W}) ve T>N iken Zbar istatistiğinin (\bar{Z}) kullanıldığı nedensellik testi için bu test istatistikleri sırasıyla şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$\bar{W} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_i \quad (16)$$

$$\bar{Z} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (\bar{W} - K) \quad (17)$$

W_i , T zamanındaki birim Wald istatistik değerlerini ifade ederken, K gecikme uzunluğunu göstermektedir. Tablo 10'da değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koyan Dumitrescu-Hurlin heterojen panel nedensellik testi sonuçları yer almaktadır:

Tablo: 10
Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Test Sonuçları

Hipotezler	Kulüp 1	Kulüp 2	Kulüp 3
	Zbar	Zbar	Zbar
GDP EF	3,387(0,000)*	-0,364(0,715)	0,147(0,883)
EF GDP	4,381(0,000)*	17,343(0,000)*	1,312(0,189)
GDP DEM1	1,8937(0,058)***	-0,054(0,956)	3,852(0,000)*
DEM1 GDP	0,371(0,710)	1,935(0,053)***	5,264(0,000)*
GDP DEM2	-1,059(0,289)	0,546(0,584)	4,576(0,000)*
DEM2 GDP	0,369(0,711)	2,718(0,006)*	4,869(0,000)*
EF DEM1	0,486(0,626)	1,137(0,255)	4,388(0,000)*
DEM1 EF	1,316(0,188)	0,753(0,451)	2,890(0,003)*
EF DEM2	0,675(0,500)	3,161(0,001)*	3,020(0,002)*
DEM2 EF	2,138(0,032)**	1,835(0,066)***	2,348(0,018)**
DEM1 DEM2	4,260(0,000)*	5,256(0,000)*	5,377(0,000)*
DEM2 DEM1	2,953(0,003)*	7,487(0,000)*	6,317(0,000)*

Not: Testin hipotezleri; "H0= Panelde nedensellik yoktur, H1= En az birinde nedensellik vardır" şeklindedir. *, ** ve *** sırasıyla %, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 10'da yer alan nedensellik sonuçları, kişi başına düşen gelir düzeyinin farklılaştığı bu kulüp düzeylerinde seriler arasındaki nedensellik ilişkilerinin de farklılaştığını göstermektedir. Buna göre, kişi başına gelir düzeyinin en yüksek olduğu OECD ülkelerini kapsayan Kulüp 1'de, ekonomik özgürlüklerden ekonomik büyümeye doğru çift yönlü ve ekonomik büyümeden müzakereci demokrasiye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi varken; eşitlikçi demokrasiden ekonomik özgürlüklere doğru tek yönlü bir ilişki gözlemlenmektedir. Kulüp 2 ülkelerinde, demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi, müzakereci ve eşitlikçi demokrasiden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü olarak işlemektedir. Aynı zamanda ekonomik özgürlüklerden ekonomik

büyümeye ve eşitlikçi demokrasiye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu durum, Kulüp 2 ülkeleri için ele alınan dönemde hem eşitlikçi hem de müzakereci şekilde uygulanan demokrasinin ekonomik özgürlüklerle birlikte ekonomik büyüme sürecinde etkin olduğunun bir göstergesidir. Kişi başına gelir düzeyinin en düşük olduğu OECD ülkelerini kapsayan Kulüp 3'te ise, ekonomik büyümeden ve ekonomik özgürlüklerden eşitlikçi ve müzakereci demokrasiye doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu bağlamda, Kulüp 3 ülkelerinde ekonomik özgürlükleri içeren demokratikleşme ve büyüme süreçlerinin birbirini etkileyen iki önemli unsur olduğu söylenebilmektedir. Son olarak, Tablo 10'da yer alan sonuçlara göre, her 3 kulüp için müzakereci ve eşitlikçi demokrasi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Dolayısıyla, demokratik rejimin uygulanış biçimi de demokratikleşme sürecine karşılıklı olarak etki etmektedir.

4. Sonuç

Ekonomik büyümenin kaynaklarının ve ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarının açıklanması ekonomi literatüründe her dönem dikkat çeken en önemli konulardan biridir. Bu bağlamda yapılan erken dönem çalışmalar ekonomik büyümeyi açıklayabilmek için tasarruf oranı, nüfus, fiziksel sermaye, beşeri sermaye, teknoloji gibi temel faktörlerden yararlanmışlardır. Bununla birlikte, bu temel faktörlerin ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarının açıklanmasında yetersiz kalmasıyla kurumsal faktörler iktisadi büyüme literatürünün temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Bir toplumda oynanan oyunun kuralları olarak tanımlanabilen kurumsal faktörlerden biri olarak demokratikleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, özellikle 1990'lı yılların başından itibaren yaygın biçimde üzerinde çalışılan bir araştırma alanıdır. Bu kapsamda yapılan çalışmalar, demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin açıklanmasında heterojen sonuçlara ulaşmışlardır. Demokrasi ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koyan bağdaşmacı yaklaşımı destekleyen yoğun bir literatür olmakla birlikte; ülkelerin sahip oldukları sosyoekonomik koşullara göre demokrasinin ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebileceğini veya aralarında net bir ilişki olamayacağını belirten çatışmacı ve şüpheli yaklaşım da destekleyen oldukça fazla çalışma mevcuttur.

Bu çalışmada demokratikleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönü ve boyutu OECD ülkeleri için 1996-2020 dönemi için araştırılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda demokrasiyi temsilen *eşitlikçi* ve *müzakereci demokrasi* olmak üzere iki farklı göstergenin kullanıldığı çalışmada, öncelikle kulüp yakınsama analizi yapılarak OECD ülkeleri sahip oldukları kişi başına gelir düzeylerine göre üç farklı gruba ayrılmış ve böylelikle farklı kulüp düzeylerinde büyüme ve demokrasi ilişkisinin farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, uzun dönemde kişi başına gelir düzeyi daha yüksek olan Kulüp 1 ve Kulüp 2 ülkelerinde eşitlikçi demokrasi ekonomik büyümeyi negatif etkilerken, müzakereci demokrasinin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Kişi başına gelir düzeyinin daha düşük olduğu Kulüp 3 ülkelerinde ise, eşitlikçi demokrasiden ekonomik büyümeye doğru pozitif bir ilişki varken, müzakereci demokrasi ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Buna göre, Kulüp 1 ve Kulüp 2 ülkeleri için çatışmacı yaklaşım geçerli iken, Kulüp 3 ülkeleri için heterojen bir sonuca

ulaşmıştır. Kulüp 3 ülkelerindeki bu heterojen sonuçlar birkaç farklı nedenle açıklanabilir. Politik karar alma sürecinde herkesin sürece dahil olması gerektiğini ifade eden ve ortak kararların alınması için diyalog kanallarının gelişmiş olmasını gerektiren *müzakereci demokratik rejim*, ekonomik büyüme için gerekli olan ekonomi kararlarının alınma sürecini uzatabilmekte ve ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Diğer taraftan, hak ve özgürlüklerinin tüm sosyal gruplarda eşit olarak korunmasını ve kaynakların ve gücün tüm sosyal gruplara eşit olarak dağıtılmasını ifade eden *eşitlikçi demokratik rejimin* işletildiği toplumlarda; ifade özgürlüğü, mülkiyet hakları gibi sivil hak ve özgürlüklerin uygulanma kapasitesi gelişmektedir. Bu durum, ekonomik özgürlüklerin yüksek olduğu bir ekonomik yapı ile ekonomik büyüme için gerekli olan elverişli sosyoekonomik koşulları ortaya çıkarmakta ve demokrasi ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Bunun yanı sıra, çalışmada ekonomik büyüme ve demokrasi arasındaki var olan bu ilişkinin yönünü ortaya koyan nedensellik analizi sonuçları, OECD ülkelerinde en yüksek gelire sahip olan Kulüp 1 ülkelerinde kişi başına gelirden müzakereci demokrasiye doğru tek yönlü; orta düzey gelire sahip olan Kulüp 2 ülkelerinde hem müzakereci hem eşitlikçi demokrasiden kişi başına gelire doğru tek yönlü ve son olarak karşılaştırmalı olarak en düşük gelire sahip olan Kulüp 3 ülkelerinde ise, kişi başına gelirden müzakereci demokrasiye doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermektedir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlar, demokratikleşmenin ekonomik büyümeye katkısının ülke grupları bazında farklılaştığını göstermektedir. Buna göre, ülkeler düşük veya orta düzeyde gelire sahipken eşitlikçi demokrasi ekonomik büyümeyi desteklerken, ülkeler zaten yüksek gelir düzeyine sahip olduklarında, demokrasinin ekonomik büyümeye olan etkisi negatif olmaktadır. Kişi başına gelir düzeyi düşük olan gelişmekte olan ülkelerde kurumsal yapının kırılgan ve sosyoekonomik gelişimin görece zayıf olması; özellikle ekonomik büyümenin başlangıç dönemlerinde demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki tamamlayıcı etkisine engel olabilmekte ve bu aşamada yolsuzluk, çıkar çatışması gibi demokratikleşme sürecini olumsuz etkileyen durumlar ekonomik büyümeyi azaltan bir etki ortaya çıkarabilmektedir. Bu anlamda demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisinin ortaya çıkabilmesi, demokratikleşme sürecinin nasıl yürütüldüğüne bağlıdır. Gelir düzeyi düşük olan gelişmekte olan ülkeler, özellikle büyümenin erken dönemlerinde ulusal ve uluslararası yatırımları destekleyerek ekonomik gelişmeyi sağlayan politikaların hızlı ve doğru biçimde uygulanabildiği bir ekonomik yapı geliştirmeli; daha sonra bu politikalara paralel biçimde, kurumsal kalitelerini ve sosyal yapılarını etkin hale getiren ve ekonomik büyüme potansiyellerini destekleyen demokratik kurumları sağlıklı olarak işletmelidirler.

Kaynaklar

- Acemoglu, D. & J.A. Robinson (2014), *Ulusların Düşüşü*, (Çev. F.R. Velioğlu), İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık.
- Acemoglu, D. et al. (2005), “Institutions as a Fundamental Cause of Long-Run Growth”, in: S.A. Durlauf (ed.), *Handbook of Economic Growth* (385-472), Elsevier.
- Acemoglu, D. et al. (2014a), “Institutions, Human Capital and Development”, *Annual Review of Economics*, 6(1), 875-912.

- Acemoglu, D. et al. (2014b), "Does Democracy Cause Growth", *NBER Working Paper*, No. 20004, 385-472.
- Acemoglu, D. et al. (2019), "Democracy Does Cause Growth", *Journal of Political Economy*, 127(1), 47-100.
- Adejumobi, S. (2000), *Between Democracy and Development in Africa: What are the Missing Links?*,
<<https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.819.1387&rep=rep1&type=pdf>>, 15.11.2021.
- Aghion, P. et al. (2007), "Democracy, Technology and Growth", *NBER Working Paper*, No: 13180.
- Aisen, A. & F.J. Veiga (2013), "How Does Political Instability Affect Economic Growth?", *European Journal of Political Economy*, 29, 151-167.
- Aydin, M. (2019), "The Effect Of Biomass Energy Consumption on Economic Growth in BRICS Countries: A Country-Specific Panel Data Analysis", *Renewable Energy*, 138, 620-627.
- Baklouti, N. & Y. Boujelbene (2020), "An Econometric Study of The Role of The Political Stability on The Relationship Between Democracy and Economic Growth", *Panoeconomicus*, 67(2), 187-206.
- Barro, R.J. (1996), "Democracy and Growth", *Journal of Economic Growth*, 1(1), 1-27.
- Bozkurt, E. et al. (2018), "Democracy and Economic Growth: Evidence From Emerging Market Economies", *Electronic Turkish Studies*, 13(14), 15-32.
- Breusch, T.S. & A.R. Pagan (1980), "The Lagrange Multiplier Test And Its Applications to Model Specification in Econometrics", *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Cieślak, A. & D.R. Wciślak (2020), "Convergence Among the CEE-8 Economies and Their Catch-Up Towards the EU-15", *Structural Change and Economic Dynamics*, 55, 39-48.
- Coppedge, M. et al. (2021), *V-Dem Dataset v11.1.*,
<https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3831905>, 10.10.2021.
- De Haan, J. & C.L. Siemann (1996), "New Evidence on The Relationship Between Democracy and Economic Growth", *Public Choice*, 86(1), 175-198.
- Drury, A.C. et al. (2006), "Corruption, Democracy, and Economic Growth", *International Political Science Review*, 27(2), 121-136.
- Dumitrescu, E.I. & C. Hurlin (2012), "Testing For Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels", *Economic Modeling*, 29(4), 1450-1460.
- Fayad, G. et al. (2012), "Income and Democracy: Lipset's Law Inverted", *OxCarre Research Paper*, 61, <https://scholar.harvard.edu/files/rbates/files/fayad_bates_hoeffler.pdf>, 08.11.2021.
- Heo, U. & S.D. Hahm (2012), *Democracy and Economic Development: A Simultaneous Equation Analysis*,
<https://www.researchgate.net/profile/UkHeo/publication/267958202_Democracy_and_Economic_Development_A_Simultaneous_Equation_Analysis/links/55988bbb08ae793d137e1b7d/Democracy-and-Economic-Development-A-Simultaneous-Equation-Analysis.pdf>, 08.11.2021.
- Heritage Foundation (1995), *The Index of Economic Freedom*,
<https://www.heritage.org/index/?gclid=eaiaiqobchmikaqytoqd9qivuzbocr06ggvreaayaiaaegkkofd_bwe?gclid=eaiaiqobchmikaqytoqd9qivuzbocr06ggvreaayaiaaegkkofd_bwe>, 10.10.2021.

- Jaunky, V.C. (2013), "Democracy and Economic Growth in Sub-Saharan Africa: A Panel Data Approach", *Empirical Economics*, 45(2), 987-1008.
- Kim, N.S. & A. Heshmati (2019), "The Relationship Between Economic Growth and Democracy: Alternative Representations of Technological Change", *Panel Data Econometrics*, 10880, 885-929.
- Le, H.P. & I. Ozturk (2020), "The Impacts of Globalization, Financial Development, Government Expenditures, and Institutional Quality on CO2 Emissions in The Presence of Environmental Kuznets Curve", *Environmental Science and Pollution Research*, 27(18), 22680-22697.
- Le, H.P. & S.A. Sarkodie (2020), "Dynamic Linkage Between Renewable and Conventional Energy Use, Environmental Quality and Economic Growth: Evidence from Emerging Market and Developing Economies", *Energy Reports*, 6, 965-973.
- Lin, H.Y. & Y.H. Hsiao (2021), "Democracy and Economic Growth: A Reassessment", *Taiwan Economic Review*, 49(2), 169-206.
- Lipset, S.M. (1959), "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", *American Political Science Review*, 53(1), 69-105.
- Lopes, T.H.C.R. & M.A. Rivera-Castro (2017), "Democracy, Trust and Economic Growth", *The Empirical Economics Letters*, 16(12), 1277-1286.
- Malikane, C. & P. Chitambara (2017), "Foreign Direct Investment, Democracy and Economic Growth in Southern Africa", *African Development Review*, 29(1), 92-102.
- Muller, E.N. (1995), "Economic Determinants of Democracy", *American Sociological Review*, 60(6), 966-982.
- Nairobi, N. et al. (2021), "The Impact of The Quality of Democracy on The Economic Growth of Provinces in Indonesia", *Journal of Governance and Accountability Studies*, 1(2), 121-132.
- Narayan, P.K. & R. Smyth (2006), "Democracy and Economic Growth in China: Evidence from Cointegration and Causality Testing", *Review of Applied Economics*, 2(1), 81-98.
- Narayan, P.K. et al. (2011), "Does Democracy Facilitate Economic Growth or Does Economic Growth Facilitate Democracy? An Empirical Study of Sub-Saharan Africa", *Economic Modeling*, 28(3), 900-910.
- North, D.C. (2010), *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, 2. Baskı, İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- Nosier, S. & A. El-Karamani (2018), "The Indirect Effect of Democracy on Economic Growth in The MENA Region (1990-2015)", *Economies*, 6(4), 1-24.
- Nosier, S. (2018), "The Effect of Electoral Democracy on Economic Growth in Egypt: 1970-2015", *Afro-Asian Journal of Social Sciences*, 9(1), 1-27.
- Oral, I.O. (2020), "The Effect of Democratization and Economic Freedom on Economic Growth", in: *Comparative Approaches to Old and New Institutional Economics* (171-184), IGI Global.
- Peev, E. & D.C. Mueller (2012), "Democracy, Economic Freedom and Growth in Transition Economies", *Kyklos*, 65(3), 371-407.
- Pesaran, M.H. & T. Yamagata (2008), "Testing Slope Homogeneity in Large Panels", *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.

- Pesaran, M.H. (2006), "Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure", *Econometrica*, 74, 967-1012.
- Pesaran, M.H. (2007), "A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence", *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Phillips, P.C.B. & D. Sul (2007), "Transition Modeling and Econometric Convergence Tests", *Econometrica*, 75(6), 1771-1855.
- Phillips, P.C.B. & D. Sul (2009), "Economic Transition and Growth", *Journal of Applied Econometrics*, 24(7), 1153-1185.
- Rachdi, H. & H. Saidi (2015), "Democracy and Economic Growth: Evidence in MENA Countries", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 191, 616-621.
- Razaq, A. et al. (2020), "Democracy, Governance and Economic Growth: Time Series Evidence from Pakistan", *Journal of Economics and Economic Education Research*, 21(3), 1-14.
- Samarasinghe, T. (2018), "Impact of Governance on Economic Growth", *MPRA Paper*, No: 89834.
- Sirowy, L. & A. Inkeles (1990), "The Effects of Democracy on Economic Growth and Inequality: A Review", *Studies in Comparative International Development*, 25(1), 126-157.
- Tavares, J. & R. Wacziarg (2001), "How Democracy Affects Growth", *European Economic Review*, 45(8), 1341-1378.
- Wang, Z. et al. (2020), "Biomass Energy Production and Its Impacts on The Ecological Footprint: An Investigation of The G7 Countries", *Science of The Total Environment*, 743(140741), 1-11.
- Westerlund, J. & D.L. Edgerton (2007), "A Panel Bootstrap Cointegration Test", *Economics Letters*, 97(3), 185-190.
- World Bank (2021), *World Development Indicators*, <www.data.worldbank.org/indicators>, 10.10.2021.

Yağlıkara, A. & B. Bahtiyar (2022), ‘‘Müzakereci ve Eşitlikçi Demokrasinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Kulüp Yakınsama Analizi’’, *Sosyoekonomi*, 30(54), 335-355.